

**ТЕОРИЯ ЗА ЧЛЕНЕНИЕТО НА ДУМИТЕ И КЛАСИФИКАЦИЯ
НА ЧАСТИТЕ НА РЕЧТА В АКАДЕМИЧНАТА ГРАМАТИКА
НА РУСКИЯ ЕЗИК ОТ 1982 ГОДИНА**

Константин Куцаров
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**A THEORY OF WORD DIVISION AND A CLASSIFICATION
OF PARTS OF SPEECH
IN THE 1982 RUSSIAN ACADEMIC GRAMMAR**

Konstantin Kutsarov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The two-volume Russian academic grammar of the Russian Language Institute of the Academy of Sciences is the culmination of the research of a pleiad of grammarians after the end of Vinogradov's creative period. The present paper descriptively and analytically focuses on the study of parts of speech in the grammar. Four taxonomic features are identified through which ten parts of speech are differentiated and characterized. The classification primarily involves the morphological level of language, inflection and the generation of morphological categories in particular. Strictly and reasonably complying with morphological criteria, the authors of the grammar also propose certain non-traditional taxonomic solutions, discussed in the paper.

Key words: parts of speech, taxonomic features, morphological criterion, inflection, pronoun, noun

Издадената в два тома **Академична граматика на руския език** се явява своеобразна кулминация на лингвистичните търсения след В. В. Виноградов (Грамматика 1982).¹ От всеобхватното ѝ съдържание научен интерес за нас представлява теорията за частите на речта, която е тясно обвързана с морфологичното равнище на езика и по-

---

¹ Главен редактор на Грамматиката е академик **Наталия Юлиевна Шведова (1916 – 2009)** – ученичка именно на В. В. Виноградов, под чието научно ръководство през 1946 година тя защитава кандидатската си дисертация.

конкретно с формоизменението и с морфологичните категории. Настоящото научно съчинение си поставя за цел да оповести предложената лексемна класификация, като изследователският фокус ще се концентрира върху нетрадиционните таксономични решения и върху принципите, на които те се основават.

Още с първите си уводни думи в морфологичния раздел на Граматиката съставителите² недвусмислено заявяват:

Морфологията е тази част от граматичното устройство на езика, която обединява граматичните класове думи (частите на речта), принадлежащите към тези класове граматични (морфологични) категории и формите на думите. По този начин в центъра на морфологията стои думата с нейните граматични изменения и с нейните граматични характеристики.

(Граматика 1982: 453)

Не се пренебрегва и лексикалният аспект на думата, като се подчертава, че тя представлява граматично и лексикално единство. Именно

[к]ато граматични и лексикални единици думите се групират в части на речта, т.е. в граматични класове, обединени, първо, на основание на това обобщено абстрактно значение, произтичащо от лексикалните и граматичните значения на всички думи от дадения клас, и второ, на основание на характерния за всеки такъв клас комплекс от граматични (морфологични) категории.

(пак там: 453)

Като най-фреквентни обобщени значения в езика се посочват *предметност* (субстанция) и *признак* – процесуален или непроцесуален. За обобщеното значение се казва още, че характеризира всички думи от дадена част на речта, докато в граматичните парадигми понякога са налице липси в системите.

Подхождайки към същинското членение на думите, авторите на граматиката извеждат четири признака, които „съвкупно“ характеризират частите на речта: 1) наличие на обобщено значение, абстрахирано от лексикалните и морфологичните значения на всички думи от даден клас; 2) комплекс от определени морфологични категории;

---

² Като автор на раздела „Морфология. Въведение“, в който е изложена теоретичната рамка на класификацията на частите на речта в руския език, е посочена В. А. Плотникова.

3) обща система (тъждествена организация) на парадигмите; 4) общност на основните синтактични функции (вж. Граматика 1982: 457). Спрямо казаното дотук в Граматиката новост се явяват третият и четвъртият критерий. Третият – идентичност на формообразуването в рамките на една част на речта – всъщност е облигаторен спрямо втория и почти го препокрива. Вторият признак вероятно е обособен, тъй като при него се имат предвид граматични категории като род при съществителното име и вид на глагола (а може още и граматични признаци като нарицателни и собствени съществителни, качествени и относителни прилагателни, преходни и непреходни глаголи), които са непарадигматични и с това се отличават от останалите същински морфологични категории, които са продукт на формоизменението и са характерни само за третия признак. За третия признак пък се уточнява, че споменатата малко по-горе дефективност на форми в някои парадигми (например липсата на степенуване при относителните прилагателни, липсата на форми за страдателен залог при непреходните глаголи или пък липсата на членувани форми при собствените имена в език като българския – К. К.) не накърнява неговата актуалност. Малко по-нататък в изведена забележка същото обстоятелство отново е припомнено, като авторите на Граматиката категорично заявяват, че „сама по себе си непълнотата в парадигмите... не може да служи като определящ признак при класификациите на думите“, тъй като тя обикновено е свързана с особености на лексикалното значение или пък със специфика на фонемния състав (Граматика 1982: 459). Що се отнася до четвъртия фактор – синтактичния, той също е добре известен и трудно заобиколим при всяка една класификация. В случая по-скоро учудва теоретичната му маргинализация, защото не откриваме подробности за класификационното му приложение.

Съобразяването с тези четири критерия води до обособяването на десет части на речта в съвременния руски език: 1) съществително име; 2) местоимение съществително; 3) прилагателно име; 4) числително име; 5) наречие; 6) глагол; 7) предлог; 8) съюз; 9) частица; 10) междуметие (вж. Граматика 1982: 457). Те са разделени на три типологични групи – пълнозначни думи, служебни думи и междуметия.

Пълнозначните („знаменательные“ – рус.) са „лексикално самостоятелни думи, назоваващи предмети и признаци или указващи за тях, имащи способността да функционират в качеството на части на изречението“ (пак там: 457). Те обаче не са поставени в една плоскост, като освен с диференциращите ги граматични стойности, авторите ги категоризират и в общоезикова йерархия, делейки ги на „ос-

новни и неосновни части на речта“. Като основни класове думи са посочени съществителното име, прилагателното име, глаголът и наречието. Те „притежават целия комплекс от признаци, характеризиращ частите на речта като специфичен граматичен клас думи“ (пак там: 458). За тях е присъщо още непрекъснатото обновление, било то чрез словотворчество, или чрез заимстване. От гледна точка на логико-синтагматичното устройство на езика обаче по-важна изглежда субординацията в рамките на тези четири части на речта. Като уникална дума спрямо останалите три е открито съществителното име със способността си да „назовава предмет (субстанция)“, докато прилагателното име, наречието и глаголът „назовават³ признак на предмета или на друг признак“ (пак там: 458). В рамките на думите признаци също има противопоставяния. Прилагателното име и наречието са „непроцесуални признаци“, докато глаголът е „процесуален признак“. От друга страна, противопоставят се признаци на „предмета“ – това са глаголът и прилагателното име, и признаци както на предмета, така и на други признаци – наречието (пак там: 458). За отбелязване е квалифицирането на наречието като възможен признак на съществителното име – функция, която повечето изследователи не приемат.

Неосновни части на речта са местоимението съществително име и числителното име. Като цяло те са „затворени, непопълващи се класове думи“ (пак там: 458). За местоименията съществителни имена се посочва, че по граматичния си облик са близки до съществителното име, но и се отличават от него по „непоследователното изразяване“ на категориите род и число. Числителните имена пък „по своите морфологични значения и по начина на тяхното изразяване заемат междинно положение между съществителните и прилагателните“ (пак там: 458). Изменението им по падеж е идентично и с двата класа думи. Специфики при числителното име са липсата на форми за род и число (с някои изключения), както и особеното съгласуване с поясняваното съществително име при косвените падежи.

Тук е мястото да отбележим, че в класа на числителните имена не попадат всички лексеми с нумеративно значение. В тази част на речта авторите поставят „само тези количествени и събирателни думи, които притежават свои собствени морфологични признаци, не-

---

³ При дефинирането на пълнозначните думи авторите на „Русская грамматика“ очевидно прилагат термините „назовава“ и „обозначава“ като синоними. По наше мнение обаче именно назоваващата (номинативната) функция на съществителното име го отличава от останалите думи и именно от нея произтича главната му (недепедентна, непризнакова) роля в организацията на речта.

позволяващи да ги обединим нито със съществителните имена, нито с прилагателните“ (Грамматика 1982: 573). В този дух „бройно-поредните“ лексеми от типа на *втори, трети, десети*, както и „бройно-местоименната“ форма *един* в граматиката се третираат като прилагателни имена, а лексемите от типа на *нула, милион, милиард* – като съществителни имена. Силен детайл в описанието е обосновката за липсата на форми за число и за род при повечето числителни имена (вж. пак там: 573 – 576). Подобен род аргументации са изключително рядко срещани – поне в български научни съчинения и системни описания на езика (вж. пак там: 573 – 576).

Пълнозначните думи са противопоставени и по други критерии. Първо, те са „собствено пълнозначни (неуказателни)“ и „местоименни (указателни)“, като към втората група „се отнасят думите, които не назовават предмет или признак, а само го посочват, в това число думите, обозначаващи количество и количествен признак, например: *аз, ти, той; този, такъв, някой; там, натам; толкова, колко*“ (примерните думи са предадени на български език в превод от руски – К. К.) (вж. Грамматика 1982: 458). Квалификацията „указателни“, отнасяща се за класа на местоименията като цяло, със сигурност провокира дискусии най-малкото защото се препокрива с традиционното название на един от видовете местоимения – показателните. От друга страна обаче, сред местоименията съществителни в Академичната граматика не откриваме показателните. Те присъстват при „местоименните прилагателни имена“ именно с название показателни („указательные“ – рус.) като една от общо шестте разновидности (вж. Грамматика 1982: 542).

Длъжни сме да отделим малко по-специално внимание на местоименията съществителни имена, тъй като тяхното присъствие сред десетте части на речта ни се струва най-неординарно като изследователско решение.⁴ Това са „неголяма и непопълваща се група думи, указващи предмет в граматичния смисъл на думата“ (Грамматика 1982: 531). Именно морфологичните им характеристики – последователно изразяване на падеж и непоследователно изразяване на число и род – дават основания на авторите да ги отделят в самостоятелна част на речта. Вече от гледна точка на семантичната си функция местоименията съществителни са разделени на пет вида: лични, възвратни, въпросителни, неопределителни и отрицателни (вж. пак там).

⁴ Разработката на местоименията съществителни отново е дело на В. А. Плотнокова, която вече посочихме като автор на теоретичното въведение за частите на речта. Най-вероятно на нея принадлежи и генералната концепция в Грамматиката за броя на частите на речта и принципите на разпределението им.

В отделен параграф се припомня традиционното разбиране в езикознанието за местоименията като „по-широк кръг думи“, обединени от своята „указваща (заместваща) функция“ и „специфично отвлечено значение“. Този общ клас обаче е граматично нееднороден и именно на граматична основа може да се раздружи на местоимения прилагателни, местоимения числителни и местоимения наречия, като научната позиция на Граматиката е, че т.нар. местоименни форми трябва да се разглеждат при споменатите части на речта, с които образуват граматическо единство. Авторите специално подчертават, че при местоименията съществителни нещата не стоят така, тъй като граматическият им облик е различен от този на пълнозначните съществителни имена и обстоятелствата позволяват обособяването на две автономни части на речта (за подробности вж. Граматика 1982: 531).

Отделно самостоятелните думи са противопоставени на „неброими“ („несчетные“ – рус.) и „броими“ („счетные“ – рус.) лексеми. Характеризирани са само броимите, които „назовават количество на предметите (това са числителните имена), признак по място в бройния ред (редните прилагателни имена), количествени характеристики (наречия), например: *пет, двама, шести, тройно* (повече или помалко) („втрое“ – рус.), *двамата* (заедно) („вдвоем“ – рус.) (примерите отново са преведени от руски, а поради спецификата на значението последните две думи са посочени и в руския си вариант – К. К.). Отбелязано е обстоятелството, че глаголни форми не са налице нито сред местоименните, нито сред броимите думи (пак там: 458).

Според потенциала си да „образуват форми“ самостоятелните думи са разделени на „изменяеми“ и „неизменяеми“. Към неизменяемите думи спада единствено наречието, като е интересно, че съставителите на Академичната граматика включват степенуващите се наречия към изменяемите лексеми. От своя страна изменяемите думи са разделени на „склоняеми“ и „спрегаеми“. В първата група се включват всички имена – съществителни, прилагателни, числителни и местоимения съществителни, чиято склонитбена особеност е изменението по падеж. Спрегаема част на речта пък е само глаголът, като според авторите в руския език той се изменя по време, наклонение, лице и число, а формите му за минало време и условно наклонение се изменят и по род (вж. Граматика 1982: 458).

Служебни думи са предлозите, съюзите и частиците. Те „нямат морфологични категории и... изпълняват само служебни функции в синтактични конструкции“ (Граматика 1982: 458). Изтъкната е лексикалната им несамостоятелност (пак там: 457) с уточнението, че служеб-

ните думи „не назовават предмети и признаци“ и че техните лексикални значения са „абстрахирани от отношенията, които изразяват в изреченията“ (пак там: 458). Последната теза не звучи убедително, тъй като всепризнат факт е, че служебните думи генерират своята модифицираща значимост в конкретна синтактична контекстуалност – било то в словосъчетание, или в изречение. Иначе авторите са прави, като добавят, че има служебни думи, които „служат също за изразяване на различни оттенъци на субективното отношение на говорещия към съдържанието на съобщението“ (Грамматика 1982: 458). Тук вероятно се имат предвид т.нар. модални (детерминативни) думи.

Междуметието е силно маргинализирано в теоретичната глава за частите на речта. Присъства единствено характеристиката, че този клас думи „съставят особена група: те нищо не назовават и служат за изразяване на емоционални отношения и субективни оценки“ (Грамматика 1982: 457). Конкретна обрисовка откриваме в същинската глава за междуметието⁵ (вж. Грамматика 1982: 732 – 736). От граматична гледна точка се изтъква неговата формална неизменяемост. В лексикосемантичен аспект е открояена способността му да изразява чувства, усещания, душевни състояния, емоционално-волеви реакции на действителността, както и звукоподражания. Авторите отбелязват и възможността за „самостоятелно интонационно оформление“. В контекста на общата система на частите на речта междуметието е характеризирано като заемащо „особено положение“ спрямо останалите класове думи. То е лишено от номинативно значение (съответно не е от самостоятелните думи), отличава се и от служебните думи. Принадлежи изцяло на емоционалната сфера на езика и употребата му няма връзка с другите думи в изречението, като „участието му в синтактичната организация на текста е по-различно“ (Грамматика 1982: 734). Авторите на Грамматиката извеждат три типа синтактична функционалност на междуметието: 1) като еквивалент на изречение; 2) като модален компонент в изречението; 3) като член на изречението (вж. Грамматика 1982: 735 – 736).

В предговора на Грамматиката на Института за руски език към Академията на науките от 1982 година съставителите подчертават, че тя е „описателна и нормативна“, съобразена с тогавашните научни оценки и препоръки (вж. Грамматика 1982: 3). Без съмнение съдържанието ѝ се явява своеобразен синтез и венец на усилията на изследователи от няколко поколения, но най-вече на търсенията от периода

⁵ Като неин автор е посочена И. Н. Кручинина.

след Виноградов. Същото можем да твърдим и за класификацията на думите в руския език, чиято концептуална база съответства максимално на отстояваните от нас принципи на разпределение. На първо място, морфологичният фактор, имайки статут на примарен критерий, е прокаран категорично и строго, с висок професионализъм, без да се стига до формална пристрастност и педантичност, каквато срещаме при доказани учени като Фортунатов (вж. Фортунатов 1956), Петерсон (вж. Петерсон 1925 и Петерсон 1955), Шчерба (вж. Шчерба 1957) и др. В този дух подкрепяме аргументираната теза в Граматиката за незначимостта на дефективността в парадигмите на някои думи като фактор при тяхната класификация. Не е подценен и лексикалният аспект на частите на речта – най-вече типологичната им семантичност, определяща функционалността им в езика. Самото диференциране на класовете думи (според декларираните от авторите критерии) също изглежда изрядно. Така например спорният клас на числителното име присъства в таксономията, но пък редица нумеративни лексеми обосновано са отнесени към други части на речта в зависимост от формоизменението си. На същия принцип множество форми, традиционно верифицирани като местоименни, тук са разпределени сред прилагателните имена, числителните имена и наречията. Като самостоен клас се откроява хибридно местоимение съществително име. Много ясно обаче са посочени морфологичните му характеристики, които го отличават от класа на пълнозначните съществителни имена. И не на последно място – структурният подход при морфологичните обрисовки на изменяемите думи е последователен и прецизен в унисон с най-високите постижения на руската теоретична лингвистика от изследвания период.

ЛИТЕРАТУРА

- Граматика 1982:** *Русская грамматика. Том I.* [Russkaya grammatika. T. I.] Москва: Наука, 1982.
- Петерсон 1925:** Петерсон, М. Н. *Русский язык. Пособие для преподавателей.* [Peterson, M. N. Russkij yazyk. Posobie dlya prepodavatelej.] Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1925.
- Петерсон 1955:** Петерсон, М. Н. О частях речи в русском языке. [Peterson, M. N. O chastyah rechi v russkom yazyke.] // *Вопросы грамматического строя.* Москва: Издательство АН СССР, 1955, 175 – 187.

Фортунатов 1956: Фортунатов, Ф. Ф. *Избранные труды. Т. 1.* [Fortunatov, F. F. *Izbrannye trudy. T. 1.*] Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1956.

Щерба 1957: Щерба, Л. Вл. О частях речи в русском языке. [Shherba, L. Vl. *O chastyah rechi v russkom yazyke.*] // В: *Избранные работы по русскому языку.* Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957, 63 – 84.